

Aleksandar Grličkov

MERRE TART A SZOCIALIZMUS?

*A világ forradalmi folyamatainak sokfélesége a forradalmi elméletben
is pluralizmust feltételez*

A szocialista átalakulási folyamat a gyakorlatban különféle elméletekkel, eszmékkel és politikai filozófiákkal találkozott. Vonatkozik ez a szocializmusért folytatott harc eszméinek formálására, különösen pedig a szocializmus történelmi gyakorlatának alakulására, illetve különbözőségére. A szocialista világfolyamat fejlődése szempontjából lényeges minden elmélet, eszme és politikai filozófia, de nem kevésbé a gyakorlat felülvizsgálása is. Ez alkalommal azokról a tényezőkről szólunk részletesebben, amelyek meghatározóan befolyásolták az eszmék és történelmi gyakorlat sokféleségének alakulását, azaz kialakulását.

A szocializmus a történelmi világfolyamatban keletkezik, az egyes társadalmakban tevékenykedő szubjektív erők harcának eredményeként, miközben az egész folyamatot lényegesen befolyásolják a belső társadalmi és anyagi feltételek, sőt az egyes országok, földrészek és kontinensek nemzetközi helyzete. A különbségek nem csupán az egyes országok, földrészek és kontinensek mai társadalmi-anyagi feltételeinek és nemzetközi helyzetének különbségéből erednek, hanem az adott ország, vagy társadalom történelmi múltjának, fejlődésének sajátosságaiából is. Nehéz lenne meghatározni az említett tényezők fontossági sorrendjét, mert mindez a szocializmus történelmi fejlődésének folyamatában dialektikus, egységes egészként jelentkezik és hat. A nagy különbségek kialakulásához lényegesen hozzájárult a kapitalizmus nemzetközi térhódítása, terjeszkedése. A kapitalizmus annak érdekében, hogy a világot alárendelje a tőkés társadalmi reprodukció logikájának, nemcsak az egyes társadalmakban fennálló, adott társadalmi-termelési formákat igyekezett lerombolni, hanem ezzel egyidejűleg a szellemi, kulturális és civilizációs fejlődés olyan eszmei és ideológiai értékeit terjesztette, erőszakolta rá a társadalmi közösségekre, amelyek szavatolták a kapitalizmus mint kialakuló világrend újratermelését.

Ilyen jellegű terjeszkedésében a kapitalizmus részben sikert ért el, részben nem. A nemzetközi gazdasági és mindenképpen a politikai viszonyokban is sikerült a világgal elfogadtatnia a világra ráerőszakolnia tulajdon mechanizmusait, „játékszabályait”, amelyek biztosították és mindmáig biztosítják a kapitalizmus reprodukcióját. Nem sikerült viszont szétzúznia egyes országokban, világrészekben, sőt egész kontinenseken sem a történelmi fejlődés során kialakult termelési formákat. Ennélfogva a kapitalizmus világrend lett ugyan, de a földkerekségen számos állam a feudális, némelyek pedig ennél is alacsonyabb társadalmi-gazdasági szervezetségi szinten maradtak szellemi, kulturális és egyéb civilizációs értékeikkel együtt.

Szabadulás a sémáktól. A világtörténelem színpadára lépve, mint társadalmi rendszer a szocializmus is az egyes országokat a termelőerők, a társadalmi struktúrák különböző fejlettségi fokán találta, egymástól eltérő szellemi, kulturális, civilizációs értékekkel, a szociális erők és osztályok eltérő megoszlásával, amiből adódóan a szocializmus eszméit hordozó szubjektív tényezők is különbözőek voltak az egyes országokban, és nem azonos az általuk hirdetett elmélet, ideológia és politikai filozófia sem. Ilyen belső és külső feltételek közepette a szocializmus mint világfolyamat az egyes országokban, de egészében a világban is különböző történelmi változásokon ment át.

Lényegesen új termelési-gazdasági rendszer, más életmód, új társadalmi-gazdasági viszonyok és új kultúra előhírnökeként a szocializmusnak meg kellett változtatnia nemcsak a tőkés termelési rendszert, hanem a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális alakzatokat, amelyek a kapitalizmus történelmi fejlődése során a tőkés termelési mód és annak institucionális politikai, gazdasági, kulturális, ideológiai és egyéb mechanizmusaihoz igazodtak. Ez a történelmi örökség szükségessé tette és teszi még ma is, hogy a szocializmus különböző formában és módon valósul meg, illetve fejlődik, attól függően, hogy milyenek az adott társadalmi-gazdasági, kulturális és civilizációs feltételek, milyenek a szubjektív szociális-politikai erők, amelyek a társadalomban a szocializmus ügyének harcosaként jelentkeznek. A marxista-szocialista erők kötelessége, hogy megértsék ezeket a törvényszerűségeket, messzemenő következményeiket a világszocializmus fejlődésére nézve és feladata kutatni a gazdasági, politikai és általában az emberi emancipáció lehetőségének legmegfelelőbb formái után.

A világ szocialista átalakulásának történelmi folyamata is egyre inkább azt bizonyítja, hogy a szocializmus eszméjének és gyakorlatának végérvényesen meg kell szabadulnia a társadalmi élet, a társadalmi egyenlőség, az egyéni szabadság és a közösségi élet egyfésüléséről alkotott sémától. Sem a szocializmus keletkezésének, útjainak, tartalmának, történelmi fejlődésének korábbi körülményeit, sem emberi értékeinek, társadalmi alakzatainak formáit és perspektíváit tekintve a mai — történelmileg már érettebb — szocialista ideológia nem fogadhatja el az egyfésülésről alkotott elképzelést, és mindinkább a különbözőséget, sok-

féleséget hirdeti az ember és a szocialista társadalom fejlődésének elvéként. A társadalom gazdasági és politikai szervezésének kapitalista és etatista formái, a valamikori és ugyanígy a mai uralkodó rendszerek elnyomó, megtorló intézkedései, azaz módszerei egyszer s mindenkorra eléggé bizonyítékul szolgáltak ahhoz, hogy a szocializmus nem fejlődhet az elnyomás és elidegenülés elveinek alkalmazásával előre megadott séma szerint.

Történelmi szükségszerűségek. Az élet igazolja az eszközök és célok egységének szükségszerűségét a szocializmus fejlődésének folyamatában. Hogyan remélhető a munka felszabadulásának megvalósítása mint történelmi jelentőségű folyamat a szocializmus időszakában, ha egyfelől tisztában vagyunk a már említett sajátos viszonyokkal és feltételekkel, másfelől viszont a szocializmus fejlődésében megköveteljük a politikai és gazdasági rendszerek egyfésülését, az azonos kulturális és egyéb indítékokat, a konkrét társadalmi-gazdasági kérdések azonos módon történő rendezését az egyébként egymástól olyannyira különböző társadalmakban, amelyekben jelentkeznek a szocializmus kezdeti formái és fejlődésben levő módozatai?

Ügyszintén, hogyan fejthető ki történelmi — a viszonyoknak megfelelően különböző — alkotótevékenység, amely fejleszti a fejlődésben gátolt emberi potenciált, azt a teljesítőképességet, amely a különböző társadalmakban szubjektíve és objektíve is különböző, ha a szocializmus fejlődésének különböző útjaira csak mint eszközre tekintünk az egyféle „szocializmus” eszméjének megvalósításában?

Történelmileg is elkérülhetetlen, hogy a már említett különböző feltételek és körülmények miatt a szocializmus is mint a kommunizmusba vezető átmeneti folyamat a rendkívül gazdag társadalmi gyakorlat sajátosságainak progresszív értékein és a szocializmusba történő békés átmenés gyakorlatán formálódjon. A különbözőség nem egyszerűen a belső és a nemzetközi körülmények megnyilvánulása és egymással való szembehelyezése, hanem kölcsönös ösztönzés a jobb megoldások felkutatásában. Ezért a „szocializmusba vezető különböző út” hirdetésének nincs technikai-taktikai jellege. Egyszerűen csak azokat a mély és tartalmas belső és nemzetközi feltételeket fejezi ki, amelyek közepette kialakulnak a szocializmus kezdeti formái és a szocializmusért folytatott harc. A szocialista átalakulás világszerte jelenlevő folyamatát holmi unifikált séma, „egyféle modell” elmélete miatt megfosztani sajátos jellegétől az egyes országokban nem jelent mást, mint elkülöníteni éltető közegétől.

A szocializmus fejlődése szempontjából alapvetően fontos stratégiai kérdéssről van tehát szó, minél fogva a probléma kreatív, de egyben toleráns elméleti, ideológiai és politikai bírálata, vitája a különböző körülmények között létrejövő és fejlődő szocializmus hordozói részéről követelmény, jog és kötelesség. Olyan bíráló vitára van szükség, amely a mai világ valóságának velejéig hatolva széles lehetőségeket nyit a szocializmus szubjektív és objektív fejlődésében, amely hatálytalanítja egyes szubjektív szocialista erők elképzeléseit és gyakorlati törekvéseit

az uniformizált szocialista rendszer kialakításában, mert ezek az erők törekvéseikkel korlátozzák a különböző társadalmak szocialista tényezőinek önállóságát és jogát, hogy sajátos viszonyaiknak megfelelően próbálják érvényre juttatni a szocializmus ügyét.

Nem akadémiai jellegű bírálat vitáról van szó, hanem olyan elméleti vitáról, amely alapján meghatározható a szocializmus és a szocializmus ügyét támogató szubjektív erők stratégiája az egyes országokban. Röviden ez annyit jelent, hogy a szocializmus folyamatának világtörténelmi értelmet kell adni. A kérdés minden más értelmű megközelítése nézeteltérést, ellentmondást eredményez, amely csökkenti a szocializmus cselekvő erejét és a mozgalom önkéntes, nemzetközi együttműködését a szükséges politikai minimum szintjére süllyeszti.

Hatékony negáció. A szocializmus eszmei és gyakorlati pluralizmusa másfelől onnan ered, hogy a szocializmus — mint átmeneti időszak a tőkés rendszerből a kommunizmusba — nem lehet egyszer s mindenkorra véglegesített társadalmi forma, uniformizált projektum, amely az emberiség jövője, boldogsága érdekében, függetlenül a társadalmi, anyagi, kulturális és civilizációs sajátosságoktól azonos módon valósulhatna meg mindenütt.

A szocializmus a mai történelmi gyakorlatban a kapitalizmus és a tőkés rendszer embereket elnyomó, kizsákmányoló, elidegenítő formáinak tagadásával kezdődik. Ahhoz, hogy ez a tagadás hatékony és észszerű, egészében történelmileg dialektikus legyen, figyelembe kell vennie és a gyakorlatba beépítenie mindazt, ami az előző korok történelmi gyakorlatában — az emberiség történelmében, minden civilizációban és kultúrában — az ember, az emberi szükségletek és képességek felszabadulásának, az emberi lét értelmének szempontjából pozitív volt. Ilyen tekintetben különösen azok az eredmények fontosak, amelyeket a munkásosztály és más elnyomott rétegek értek el a polgári társadalmakban anyagi, politikai és kulturális téren.

Nem hanyagolhatók el tehát azok a pozitív értékek és vívmányok, vagy előre jelzett emberi lehetőségek, szükségletek, amelyeket fejlődése során az ember más történelmi korszakokban, civilizációkban és kulturális közösségekben ért el. Az előző korok pozitív hagyatéka jó előfeltételt teremt az elnyomás, kizsákmányolás és elidegenülés mai formáinak tagadásához, vagy leküzdéséhez. Természetesen ezt a hagyatékot csak úgy, mint a tőkés rendszerből visszamaradt viszonyokat felül kell vizsgálni és a mai gyakorlat, a jövő viszonyainak és szükségleteinek, a kommunizmus eszméinek megfelelően kell alakítani. A szocializmus fejlődésének ilyen dialektikája szavatolja a letűnt történelmi korok elnyomott rétegei által kiharcolt, elért eredmények pozitív alkalmazásának folytonosságát.

A szocializmus azonban nemcsak a kapitalizmus és a tőkés rend mai elnyomó, kizsákmányoló és elidegenülést kiváltó formáik, vagy az adott termelési mód és termelési viszonyok tagadásával kezdődik, hanem úgy, ha ezzel egyidejűleg felszabadítja és továbbfejleszti az örökölt pozitív

viszonyokat és feltételeket, amelyeket fejlődése során az emberiség megőrzött, és amit gyakorlatában a mai ember megtartott, vagy felújított. Csupán az említett feltételek, illetve előfeltételek teljesebb felszabadítása és kibontakoztatása, vagy továbbfejlesztése mutatja majd meg az ember és az emberi közösség jövőbeli fejlődésének útját és formáit, az anyagi és szellemi reprodukció jellemzőit, a személyiség szükségleteit és értékeit, társadalmiságát az élet új módon történő újratemmelésének korszakában, vagyis a szocializmusban. A további fejlődés legalább annyira eltérő lesz, mint az eddigi, mert van okunk feltételezni, hogy az ember és az emberi közösség felszabadulása lehetőséget nyit, indítékot ad, áramlatokat teremt még nagyobb különbségek kialakítására, az emberi képességek kiapadhatatlan gazdagságának kibontakoztatására a munka, az élvezetek, a társadalmi kapcsolatok és kulturális formák terén mindazok részéről, akik eddig az elnyomottak és kizsákmányoltak osztályához tartoztak. A társadalmi egyenlőtlenség és az elidegenülés az embert és a közösséget is egyoldalúvá tette. A társadalmi egyenlőség és szabadság hozza majd igazán felszínre az emberi képességek és emberi akarás sokféleségét, tényleges gazdagságát. Vonatkozik ez az egyénekre és a társadalomra is, ahol az egyén szabadabban fejlesztheti képességeit, és megválaszthatja a szerveződés társadalmi formáit. Nem szükséges bizonyítani, hogy az előbbieket csak a szocialista eszmék és gyakorlat pluralizmusa révén valósulhatnak meg. Azért sem szükséges, mert a kezdeti fázisban levő szocialista rendszerek és a szocializmus mint világfolyamat máris ennek megvalósulását igazolja.

A monolitizmus határai. A szocializmus fejlődésének folyamata világszerte arra utal, hogy a Marx által megalapozott eszme és elgondolásainak hű követői által kikísérletezett és kifejlesztett gyakorlat igazolást nyert a szocializmusért folytatott harcban, ugyanakkor azonban megmutatkoztak már az objektív történelmi korlátai is. A világszocializmus mai fejlődése a marxizmus múltbeli ismereteinek és értékeinek bíráló felülvizsgálását sürgeti, miközben szükségessé teszi a mai kor és fejlődés dilemmáinak a marxista eszméken alapuló megválaszolását is. De ehhez a marxizmus és általában a szocialista erők közötti szabad, termékeny elméleti, ideológiai kulturális kommunikációra van szükség, hogy a kérdések megválaszolásához egyaránt felhasználják a szocialista múlt gazdag történelmi hagyatékát és a mai kor eszmei, elméleti és gyakorlati eredményeit.

A marxizmus gondolat a valós világeseményekkel, a szocializmus fejlődésével és a korai szocialista gyakorlattal összhangban lehetőséget teremtett az eszmei és elméleti pluralizmus kialakulására a szocializmuson belül. Ilyen értelemben válnak a marxizmus gondolatból, mint alaptételből kiinduló különböző eszmei és elméleti irányelvek és más szocialista ideológiák is a szocializmus pluralista eszméinek, elméletének mozgatóerejévé, miközben az egész folyamatot befolyásolják a mai világ problémái, jelenségei, a tapasztalt, az elért eredmények.

Az olyan pretenzió, amely arra törekszik, hogy megteremtse a mono-

litikus szocializmust, mint valami „igazhitű marxizmust”, a szocialista világ minden részére egyaránt érvényes és kötelező doktrínát, legkevesebb két negatív következménnyel jár. Az első, hogy meggátolja az elméleti, ideológiai alkotóerő kibontakozását, a megismerés lehetőségét és a megismerésen alapuló kritikai dialógus kialakulását, mivel pedig ez utóbbi a szocializmus folyamatának fontos mozgatóereje, a monolitikus törekvés elfojtja a forradalmi eszme, ideológia és elmélet egészét is, gátolja a korai fázisban levő szocialista társadalmak számára a megismerés lehetőségén alapuló fejlődést. A mondvacsinált monolitikus marxista doktrína másik negatív következménye, hogy a forradalmi tömnésekre, a szocialista gyakorlatra unifikált sémát, „egységes modellt” próbál ráerőszakolni, amivel szubjektíve és objektíve is limitálja a szocializmus folyamatát.

A szocializmus plurális eszmei és elméleti potenciálja a filozófia, a közgazdaságtan, a szociológia, illetve a társadalomtudományok, valamint a szellemi alkotás egyéb területein a múltban és jelenben elért eredményeiről folytatott kritikai dialógus révén fejlődik tovább. Hozzájárul ehhez a fejlődéshez a polgári társadalmak filozófiai irányzatainak, de még inkább a korai szocializmus filozófiájának és gyakorlatának bírálata.

Konkurrencia és tolerancia. A szocializmus szellemi mozgatóerői kapcsolatba kerülnek a történelem során kialakult ideológiai rendszerekkel. Ezeknek egy része még a kapitalizmus előtti korszakokban jött létre, mint például a korai civilizációk filozófiai hagyatéka, a kereszténység kulturális-vallási rendszere, az iszlám, buddhizmus stb., amelyek világszerte a különböző civilizációkban, társadalmakban ma is jelen vannak és hatást gyakorolnak egyes szociális rétegekre. Ez a hagyatéka sajátos ideológiai formákban tömörítette és a mai napig megőrizte, de egyben el is idegenítette az emberi szükségletek összességét, amely összesség az emberi és társadalmi gondolat gátolt, de meg nem gátolt fejlődésében a történelmi gyakorlat terméke. A mai ember és a politikai erők a felszabadulás erős vágyától vezérelve, az elidegenülés megszüntetéséért harcolva ma töreksenek, hogy a régi civilizációk filozófiai hagyatékát és a különféle vallási rendszerek összességét is eredményesen alkalmazzák céljuk elérésében, nevezetesen, hogy többé-kevésbé megszabaduljanak a szociális, gazdasági és politikai bilincsektől, amelyek ezekkel az ideológiákkal együtt alakultak ki a különböző antagonisztikus civilizációkban.

A kizsákmányolástól és függőségtől való megszabadulás és az emancipáció érdekében tett erőfeszítések hatására a történelmi fejlődés elmozdítja a múltból örökölt és ma is létező ideológiák és a vallás határát. Ezt számos világszerte tapasztalható jelenség is igazolja. Említsünk ezek közül csak néhányat: Nyugat-Európában a kereszténység humanista potenciáljának mozgósítása „a keresztény szocializmus” ügyében és az ebből kifejlődő haladó szellemű munkásmozgalmak; a kereszténység aktivizálása a latin-amerikai felszabadító mozgalmakban; az iszlám vallás hagyatéka, az „iszlám szocializmus”; a buddhista vallásból táplálkozó

nemzeti felszabadító mozgalmak Ázsiában; az archaikus szociális-kulturális közösségek humanista értékeinek reneszánsza Afrikában stb.

Amennyiben méltányoljuk, vagy legalábbis figyelembe vesszük, hogy a szocializmus politikai, szociális és kulturális mozgatóerői különböző feltételek közepette formálódnak, továbbá azt, hogy a szocializmusba vezető utak is eltérőek, hogy a szocializmus a történelmi fejlődés során kialakult minden pozitív emberi potenciál iránt nyílt társadalmi folyamat, akkor egyre nehezebb tagadni ennek a potenciálnak a szocializmus mai fejlődésére gyakorolt hatását és jelentőségét, és egyre kevésbé lehet eltekinteni azoknak az ideológiáknak dialektikus történelmi-elméleti és eszmei bírálattól, amelyekben belül, vagy amelyek révén ez a potenciál a társadalomban kifejti hatását. Természetesen nem kívánjuk túlértékelni, vagy lebecsülni a történelmi folyamatban kialakult ideológiák hatását a szocializmus sokféle erőinek kritikai tudatformálásában, ám azt sem téveszthetjük szem elől, hogy ezek a hatások nem haladhatók túl akkor, ha velük szemben a marxizmus zárt egészet alkotó, kizárólagos és monolit rendszerként lép fel.

A probléma vizsgálata egy elméleti, politikai, ideológiai és stratégiai szempontból rendkívül fontos kérdéshez vezet bennünket. Olyan kérdéshez, amely történelmi kihívás a szocializmus szubjektív erői, főképpen pedig a marxista erők számára. Felvetődik ugyanis a kérdés, hogy kizárólag a marxizmuson, mint eleve megadott, zárt ideológiai rendszeren alapul-e a szocializmus fejlődése a jövőben (Marx szerint a marxizmus nem előre meghatározott séma, hanem dialektikus materialista gondolkodásmód), vagy megtörténhet, hogy a fejlődés során eszmei-elméleti különbségek alakulnak ki és ebből adódóan eszmei-elméleti konkurrencia, vagyis a különböző nézetek ütközése, de kölcsönös toleranciája is, amely nem áll szemben a szocialista mozgalommal, nem gátolja majd annak fejlődését. Találunk-e a szocializmus eddigi fejlődésében és a szocializmus kezdeti fázisában levő társadalmakban olyan előjeleket, amelyek az előbbi kérdés helytállóságára utalnak?

Érintkezési pontok. A feltett kérdésre keresve a választ abból a tényből kell kiindulni, hogy a szocializmus ügyéért küzdő, a szocializmust támogató szociális-politikai rétegek és tömegek ismeretei, elgondolásai és ideológiai is rendkívül sokfélék. Mindez a valóság szerves része. Nincs egyetlenegy haladó mozgalom sem az iparilag fejlett, vagy a fejletlen országokban, amely bizonyos kérdésekben és időről időre ne kerülne összeütközésbe más haladó mozgalmakkal, de ugyanígy megtalálhatók a haladó eszmék, ideológiák közötti érintkezési pontok is. Emiatt a marxizmust nem tekinthetjük az értékek zárt rendszerének, mert ezzel megfosztanának leglényegesebb ismérvétől, a dialektizmustól és a történelmi fejlődéssel szemben álló eszmévé degradálnánk. A marxi gondolat számára, amely maga is fejlődésben van, különösen fontos az érintkezési pontok keresése, a kölcsönhatás más ideológiákkal, vagy azoknak azzal a részével, amelyek nem állnak szemben a szocializmus fejlődésével. A szocialista erők közös nagy blokkjának létrehozásában a hagyományos

ideológiai rendszerekkel való közös érintkezési pont keresése a kölcsönös tolerancia és az egészséges elméleti-ideológiai konkurrencia előfeltételévé válik. A szocializmus terjedése és fejlődése szempontjából káros, ha antagonizmus van a marxizmus és a hagyományos ideológiai rendszerek között, természetesen olyan ideológiákra gondolunk, amelyek nem állnak szemben a szocializmus fejlődésével.

A szocializmusért folytatott harc igazolja, hogy mind kevésbé valószínűsíthető meg a különböző ideológiák hegemoniája, mint ahogy egyre kevésbé tartható fenn az új szocialista blokkot létrehozó, azt formáló szociális-politikai erők közötti egyenlőtlenség állapota. Pedig ez a tömb már formálódik, történelmileg és konkrétan is, különböző módon és különböző intenzitással, az ipanilag fejlett és a fejletlen országokban is, amelyek valamiként kapcsolatban állnak a szocializmussal, illetve nem idegen számukra a szocializmus eszméje. Itt kínálkozik lehetőség az érintkezési pont kialakítására a fejlett országok különböző ideológiájú, a szocializmust nem ellenző mozgalmi és szociális-politikai erői, valamint a világ szocialista mozgalmainak erői között. A szocialista mozgalom számára objektív szükségszerűségként vetődik fel egyfelől a marxizmus, másfelől az új keletű, modern és a különféle archaikus ideológiai rendszerek kölcsönös találkozásának és versengésének kérdése. Tagadással, vagy antagonisztikus politikával nem valószínűsíthető meg a találkozás és nem jöhet létre versengés. Ellenkezőleg, a világ országaiban egymástól eltérő ideológiájú erők vesznek részt közvetve, vagy közvetlenül a szocialista mozgalomban. Ezeknek az erőknek egy része marxista a több országokban is és a szocializmus kezdeti fázisát építő országokban is. Ugyanakkor a gyarmati uralom alól felszabadult országok némelyikében — bár alkotmányukban és programelveikben magukat szocialista társadalomnak nevezik és szocialista célokat tűznek maguk elé — nem a marxizmusban keresnek ihletést, hanem hagyományos vallási-ideológiai eszméikben. Vonatkozik ez a népfelszabadító mozgalmak egy részére is, amelyek harca a népfelszabadító jelleg mellett szociális és szocialista tartalmat is hordoz magában. A szociális és politikai erők, az antikolonialis és egyéb mozgalmak megpróbálják az emancipáció stratégiáját és a szocialista harcot összefogni, egyeztetni a keresztény, iszlám, buddhista vallással és más archaikus ideológiákkal. Az efféle történelmi gyakorlat méltányolása, amilyenell az antikolonialis harcot vívó országokban találkozunk a szocializmus folyamata nem jelenti azt, hogy az említett archaikus ideológiák a szocializmus egyedüli ideológiai keretét és alapját képezik ezekben az országokban. A társadalmi-gazdasági és szociális-kulturális fejlődés egy bizonyos fokon túllépve ugyanis nem állhatnak meg a múltbeli eszmék archaikus szintjén. Minden valószínűség szerint ezek a társadalmak is követik a lakosság emancipálódási törekvéseit és megnyitják az emancipálódás folyamatának szelepeit, tiszteletben tartva a hagyományokat, a társadalom sajátos ideológiájának alapjait, de utat és teret engedve újabb ideológiai-elméleti rendszereknek, egyebek között például a marxizmusnak is. A szocializmus eszméi felé

hajló radikális politikai mozgalmaknak ezekben az országokban is a szocializmus univerzális értékeinek elsajátítására kell törekedniük. Természetesen nem az „eleve adott, egyféle modell” átvételére, annak gyakorlati alkalmazására gondolunk. A szocializmus univerzális értékein azok a törekvések és eszmék értendők, amelyek a mindenféle kizsákmányolás megszüntetését és az emancipálódást hivatottak elősegíteni.

Különbségek és kölcsönhatások. A világban végbemenő szocialista folyamat marxista átlényegülése szempontjából — figyelembe véve mindazt, amiről eddig szóltunk — a legfontosabbak az alábbi néhány pontban foglalhatók össze. Az első a marxizmus és a többi ideológiai rendszer viszonya a szocializmus fejlődésének folyamatában. A második kérdés az archaikus ideológiák korszerűsítésének szükségessége és lehetősége a szociális-politikai erők és radikális mozgalmak nyomására. És végzetül az a dilemma, hogy vajon a majdani kommunizmusban mint általános világrendszerben egy uralkodó ideológia lesz-e, vagy a felszabadult ember önrendelkezési joga alapján különböző ismereteket, különböző szellemi értékeket fogad el, s különböző felismerésből különböző megismerésig jut. Pretenciózus dolog lenne egy ilyen tanulmányban nagyobb bizonyossággal megjósolni a távoli jövőt. Marx sem volt hajlandó konkrétan előrevetíteni a maga korában, hogy milyen lesz a szocialista társadalom. Ezért az előbbi kérdésre adandó válasz sem lenne egyéb, mint egy a sok lehetséges elképzelés közül, esetleg indíték a mélyrehatóbb kutatásokhoz.

A marxizmus és a többi elméleti-ideológiai rendszerek között alapvető különbségek vannak. Létezik azonban kölcsönös kapcsolat is, amely jórészt azon alapszik, hogy a marxizmus elismeri a különböző ideológiáknak az emberi közösség fejlesztésében elért eredményeit. Az alapvető különbségek tehát nem zárták és nem zárják ki a kölcsönös toleranciát, amennyiben az archaikus ideológiák vezető képviselői nem szállnak szembe a szocializmusért küzdő mozgalommal. Ezt egyebek között a marxizmus és a hagyományos ideológiák közötti viszony is igazolja a korai szocialista társadalmakban, a latin-amerikai és afrikai szocialista vonásokat viselő népfelszabadító tömegmozgalmakban, vagy a különböző szocialista pártok fellépése Nyugat-Európa ipari országokban. A marxizmus nagy érdeme abban van, hogy hat az egész közösség stratégiai orientációjára. De a stratégiai irányvonal formálása közben is a marxizmusnak el kell ismernie, el kell fogadnia más ideológiák befolyását is, amelyek a maguk módján és a maguk lehetősége szerint a társadalom előrehaladását, az elnyomás és kizsákmányolás megszüntetését, az emberi lét humanizálását sürgetik.

Archaikus ideológiák. Valójában ezek a potenciális lehetőségek, nevezetesen az archaikus ideológiák módosításának, alkalmazkodásának lehetősége és szükségessége egyfelől, másfelől pedig ezek viszonyulása a szocializmus fejlődéséhez alkotják a szocialista elmélet, különösen a marxizmus, de nem kevésbé a politikai gyakorlat számára az alapvető kérdést. A szocialista fejlődés eddigi gyakorlata bizonyítja, hogy ez az

alkalmazkodás folyamatban van. Pozitív hatása nem vitatható, de felső határa is van. A felső határt a szóban forgó ideológiák értékrendszerének lényege szabja meg. Egyelőre nincsenek egyértelmű bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy az archaikus, vallási stb. ideológiák elméleti-eszmei modernizálódása a szocializmus vonalán, a szocialista értékrend elfogadásával történik. A szocializmus világfolyamatának fejlődésére gyakorolt pozitív és negatív hatásuk is tapasztalható. Pozitív hatásukhoz sorolható, hogy az említett ideológiák híveinek egy része nem ellenzi a szocializmust, a szocialista mozgalmat, a munkásság radikális szociális-politikai törekvéseit és hogy számos országban a szocialista célokat a keresztény, az iszlám, vagy a buddhista ideológiák hagyományaira építik. Igaz, emiatt sok antikoloniális harcot vívó országban nem fogadják el a marxizmust, hanem a szocialista ihletet az említett ideológiákból merítik, de önmagában ez még nem negatív. Negatív viszont, hogy az említett ideológiák hordozóinak egy hányada a tőkés rendszerrel azonosul, sőt ellenzi a szocializmust és a tradicionális ideológia kommunizmus-ellenességét igyekszik kidomborítani. A világtörténelem további fejlődésében az említett ideológiák haladó szelleműsége és progresszivitásának felső határa minden bizonnyal a szociális-politikai erők harcától, az ember felszabadítását célzó törekvések összességétől, egyes esetekben a szocializmus folyamatának eredményességétől függően alakul. A mai világ számtalan országában az emancipálási, szocialista és népfelszabadító mozgalmak radikalizálása eredményesen befolyásolja a hagyományos ideológiáknak a korszellemhez történő alkalmazkodását, megtartva azok pozitív értékeit, vagyis mindazt, ami az emberek számára meggyőződésükből eredően szükséges, de ami nem gátolja a szocialista célkitűzések megvalósulását, a politikai-szociális mozgalmak és a vezető politikai erők stratégiáját.

Történelmi előjáték. Skolasztikus módon nem dönthető el a kommunizmus és az eszmék pluralizmusának kérdése. A kommunizmus lényegéhez mint az embert felszabadító társadalomhoz, a szabad termelők asszociációjához, szorosan kapcsolódik a szabad elhatározás elve, a szellemi, kulturális, eszmei-ideológiai önrendelkezés. A kommunizmus tehát magában foglalja az ideológiai önrendelkezés jogát és nem tűri semmiféle univerzális ideológia kieroszakolt elfogadását, vagy elfogadtatását. Természetesen reális a feltételezés, hogy a különböző ideológiák között a történelmi tapasztalat kialakít egy bizonyos dialektikus viszonyt. Ez a dialektikus viszony, kisebb vagy nagyobb mértékben máris jelen van a szocializmus korai fázisát építő társadalmakban, mégpedig annak a törekvésnek eredményeként, hogy a tradicionális ideológiák követőit megpróbálják bekapcsolni a szocialista mozgalmába. A dialektika feltételezi bizonyos közös nevezők kialakulását, de a szabad elhatározásból adódó különbségeket is. A termelők szabad asszociációjának lényege a szellemi és kulturális önrendelkezés. Tulajdonképpen jogosan feltételezhetjük, hogy a kommunizmusban az ideológia nem lesz többé az emberek feletti uralkodás eszköze. Ezért a történelmi és a mai konkrét valóság az ideo-

lógiai különbözősége, a szocializmusért folytatott harcban világszerte kialakuló sokféleség nem más, mint történelmi „előjáték” az ember szellemi és általános önrendelkezési jogának teljes értékű kifejlődéséhez a kommunizmusban, a szabad termelők társulásában.

Felvetődik a kérdés: Csökkentik-e ezek a tézisek a marxizmus jelentőségét a szocializmus fejlődésének folyamatában, amely nem más, mint átmeneti szakasz a kapitalizmusból a kommunizmusba? A marxizmus jelentősége nem csökkenhet, mivel a marxizmus ideológiája a kommunizmusért, az ember felszabadításáért, a szabad termelők társulásáért folytatott harcnak legközvetlenebb tényezője. A különbségeket méltányolva a marxizmus a szocialista eszmék szubjektív erőit arra ösztönzi, hogy jelentős szerepet vállaljanak az emancipálás és a szocializmus általános fejlődésének folyamatában. Széles skálán mozgó hozzáállás hiányában, a pluralista eszmék, a megismerés és az ideológiák antagonizmusa közepette nehéz lenne előre látni és előretörni a jövőbe. Ilyen szempontból értékelve a helyzetet káros lenne, ha a marxizmust zavarná a szocializmusért folytatott mozgalomban és a szocializmus építésében kialakult eszmei pluralizmus. A valóság talaján mozgó szocialista mozgalmakban az emberi haladásért mindig is mozgósítva voltak és mozgósítva lesznek a mai világ eszméi, ismeretei és ideológiái, és ezzel számolnia kell minden szocialista stratégiának. Ily módon a szocializmus — mint a kapitalizmussal szemben álló világfolyamat — széles körű, univerzális lehetőséget kínál a szocialista-kommunista eszméket hirdető társadalmi erőknél, hogy tulajdon feltételeiknek és körülményeiknek megfelelően kutassanak a gazdasági, politikai, kulturális és általános emberi emancipáció lehetőségei után.

Fordította *Hornok Ferenc*

(Megjelent a *Danas*, 1982. december 7. és 14. számában)